

**MİMAR SİNAN'IN İLK YIRMI BEŞ YILLIK DÖNEMİNDE
(1538-1563) İNŞA EDİLMİŞ, BAZI İSTANBUL CAMİLERİ'NDE
BULUNAN MAHFİLLER**

Öğr. Gör. Z. Gözde KUTLU*

Öz

Mahfiller, camilerde sütunlar üzerinde yükselerek oluşturulmuş mekânlar olarak, Mimar Sinan'ın camilerinde bir gelenek halinde kullanılmıştır. Bu çalışma, Sinan'ın ilk yirmi beş yıllık mimarlık döneminde, İstanbul'da yaptığı bazı cami örneklerindeki mahfillerin incelenmesini içermektedir. Mahfil mimarisinin tanımından başlayarak, seçilen camilerdeki mahfillerin konumu ve onların birbirleri ile olan ilişkileri çalışmanın temel konularıdır. İncelenen örnekler, mahfili bakımından özgün durumunu korumayı başarmış eserler arasından rastgele seçilmiş olup, her biri tek tek ziyaret edilerek, gözlem yapılmıştır. Cami içerisindeki konumuna göre mahfiller: kuzey duvarında inşa edilmiş ve doğu-batı ve kuzey duvarında inşa edilmiş mahfiller olmak üzere iki temel alt başlıkta incelenmiştir. Bununla beraber, birbirleri ile olan ilişkileri bağlamında, birbirine geçiş sağlanan mahfiller ve aralarında ilişki bölünmüş mahfiller konusu, çalışmanın diğer iki ana alt başlığıdır. Seçilen örnekler: Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi (1548), Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551), Şehzade Camisi (1548), Süleymaniye Camisi (1557), Edirekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camisi (1565), Kara Ahmet Paşa Camisi (1554-1571) ve Rüstem Paşa Camisi (1562) camilerinin mahfilleridir.

Anahtar kelimeler: İstanbul, Sinan Camileri, mahfiller, mekânsal ilişki.

**The Examination of the Mahfels of some Mosques, Belong to the First
Twenty-Five Years (1538-1563) of Architecture of Sinan in İstanbul**

Abstract

Mahfels, are the spaces of mosques constructed by rising above the columns, are used as a tradition in the architect Sinan's Mosques. This study includes examination of the mahfels; take place in some mosques belongs to the first twenty-five years of architecture of Sinan in İstanbul. Starting with the definition of mahfel's architecture, mahfel's localisations in the chosen mosques and their relations between each other are the main topics. Samples are chosen randomly within the ones that preserve its original condition and they are visited and observed one by one. In terms of mahfels' localisations in a mosque: mahfels built on the north side wall and east-west side and north side walls are two main sub-titles. Furthermore, in terms of mahfels' relations between each other: the mahfels with transitions and the mahfels without transitions are the other two

* Okan Üniversitesi İç Mimarlık Bölümü Öğretim Görevlisi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı Doktora Öğrencisi.

main sub-topics of this study. Chosen samples are: the mahfels of Mihrimah Sultan Mosque, located in Üsküdar, (1548), Hadım İbrahim Pasha Mosque (1551), Şehzade Mosque (1548), Süleymaniye Mosque (1557), Mihrimah Sultan Mosque, located in Edirnekapı (1565), Kara Ahmet Pasha Mosque (1554-1571) and Rüstem Pasha Mosque (1562).

Keywords: İstanbul, Sinan's mosques, mahfels, spatial relationship

1. Giriş

Camiler, sadece namaz kılınan yerler olarak yapılmamış, günün belirli saatlerinin dışında da kullanıma açık ibadethaneler olarak hizmet vermişlerdir. Mimar Sinan, elli yılı bulan mimarlık kariyerinde, özellikle İstanbul'da çok fazla cami inşa etmiştir. En önemli camilerinin de İstanbul'da bulunduğu ifade edilmektedir (Kuran, 1986). Mahfiller, camilerde sütunlar üzerinde yükselerek oluşturulmuş mekânlar olarak, Mimar Sinan'ın camilerinde bir gelenek halinde kullanılmıştır.

Yapıların yüzlerce asır önce inşa edildikleri düşünülürse, bazılarının İstanbul'da meydana gelen yangın ve depremlerden etkilenmiş olması, bazılarının kısmen, bazılarının tamamen zarar görerek değişmiş olması durumu mevcuttur. Bunun yanı sıra, yapılan bazı ekler mevcut binaları olumsuz etkilemiş ve yapının özgün durumunu yitirmesine sebep olmuştur. Örneğin: Atik Valide Camii, Haseki Sultan Camii ve Sinan Paşa Camileri, değişikliğe uğrayan Sinan dönemi camileri arasında gösterilmektedirler (Kuran, 1978, s.75). Birtakım değişiklikler geçirmiş olsalar da, çoğu Sinan camisi mahfilleri özgün durumunu korumayı başarmıştır. Bu çalışma, mahfili bakımından özgün durumunu korumayı başarmış Sinan dönemi İstanbul camileri arasından, Sinan'ın ilk yirmi-beş yılında inşa ettiği, rastgele seçilmiş, bazı örnekleri kapsamaktadır¹. Bu örnekler: Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi (1548), Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551), Şehzade Camisi (1548), Süleymaniye Camisi (1557), Edirnekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camisi (1565), Kara Ahmet Paşa Camisi (1554-1571) ve Rüstem Paşa Camisi (1562)'dir. Çalışma yürütülürken, örnekler tek tek ziyaret edilerek incelenmiştir. Çalışmanın amacı: incelenen mahfil örneklerinin, buldukları cami içerisindeki konumlarını öğrenmek ve mahfillerin birbirleri ile olan mekânsal ilişkilerini anlamak, birbirine geçiş imkânı olan mahfiller ile birbirinden bağımsız olarak tasarlanmış ve birbirine geçiş imkânı olmayan mahfil örneklerini incelemektir.

Mahfillerin cami içerisindeki konumları, kuzey duvarı üzerinde yer alan ve doğu-batı ve kuzey duvarı üzerinde yer alan olmak üzere iki kısımda incelenirken; mahfiller arası ilişkiler kısmı; bölünme olduğu halde, geçişlerle

¹ Mimarlık görevine 1538 yılında başlayan Sinan'ın ilk yirmi-beş yılı, 1563 yılına tekabül etse de, bu çalışmada 1565 yılında tamamlanmış olan Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camisi'de incelenmiştir.

ilişki sağlanan mahfiller ve aralarında ilişki olmayan mahfiller olarak iki kısımda incelenmiştir. Kuzey duvarı üzerinde mahfil yer alan iki örnek: Üsküdar Mihrimah Sultan Camisi (1548), Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551); doğu-batı ve kuzey duvarı üzerinde yer alan mahfiller: Şehzade Camisi (1548) ve Süleymaniye Camisi (1557) olarak incelenmiştir. Mahfiller arası ilişki kısmında, bölünme olduğu halde, geçişlerle ilişki sağlanan mahfil örneği olarak Edirnekapı'da yer alan Mihrimah Sultan Camisi (1565); aralarında ilişki bölünmüş olan mahfillerle ilgili Kara Ahmet Paşa Camisi (1571) ve Rüstem Paşa Camisi (1562) örnek olarak incelenmiştir.

2. Mahfilin Tarihçesi ve Mimarisi

Müezzin ve hünkâr mahfilinin kökenini maksure ve dike oluşturur (Çamay, 1989). Bunun yanında, cami iç mekânında sütunlar üzerinde yükselen ve ikinci bir kat oluşturan alanlar da mahfil olarak isimlendirilirler.

Maksurenin ilk defa ne zaman yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. İlk defa Medine valisi Marvan bin Al-Hakam'ın bir Yemenli tarafından uğradığı bir suikast sonucu, yontulmuş taştan pencereci bir maksure yaptırdığı, sonradan Muaviye'nin onu taklit ettiği kaydedilir. Bir diğer görüş de halife Osman'ın Medine Camisi'nde kerpiçten hücre biçiminde ilk maksureyi yaptırdığı yönündedir (Eyice, 1960). Maksurelerin ilk örnekleri ahşap ya da kerpiç malzemeden yapılmış olup, Anadolu Türk mimarisinde harim zemininden yükseltilmiş ve çoğunlukla özel girişleri bulunan mekânlar halini almıştır. Bu mekânlar "hünkâr" ya da "sultan" mahfili olarak isimlendirilirler (Çetinaslan, 2013a). Hünkâr mahfilleri idareci sınıfa bir ayrıcalık tanımak olarak değil, devleti yönetmekle görevli kişilerin suikast tehlikesine karşı can güvenliğini sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Özellikle sultanlar tarafından yaptırılan camilerde uygulanmışlardır (Çetinaslan, 2013b).

Anadolu Selçuklular ve Beylikler döneminde, çok yaygın bir uygulama olmamakla beraber bazı camilerde hünkâr mahfili tespit edilmiştir. Örneğin, Divriği Ulu Camisi'nde (1129), Beyşehir Eşrefoğlu Camisi'nde (1299), Ankara Aslanhane Camisi'nde (1290) ve Sinop Alaaddin Camisi'nde (1267) hünkâr mahfilleri vardır (Yavuz, 1978, s. 137). Osmanlı Dönemi (1299-1922) yapılarında erken bir eser olan 1424 tarihli Bursa Yeşil Camii hünkâr mahfili ise, yapı değişik fonksiyonları içerdiğinden farklı bir karakter taşımaktadır (Eyice, 1960). Klasik dönem Sinan öncesi camilerde hünkâr mahfiline ait diğer örnekler İstanbul Bayezid Camisi (1506) ve Sultan Selim Camisi'ndedir (1523). İki örnekte de sütunlar üzerinde yükselen mahfil örnekleri görülmektedir (Arseven, 1959, s. 95).

İlk camiler, mihrap duvarına paralel saflar halinde daha çok insanın namaz kılabilmesini sağlamak amacı ile enine genişleyen bir plana sahiptir. Hem ön saflarda namaz kılmanın daha sevap olduğuna inanılması, hem de imamın sesini rahatça duyabilmek amacı ile cemaatin ön saflara doğru eğilim gösterdiği

gözenmiştir (Arseven, 1959, s. 95). Bunun yanı sıra, camide müezzin olan kişilerin imamın sözlerini yineleyerek, topluluğa uygun bir konumdan hitap etmelerini sağlamak amacı ile kendilerinin de rahatça görülebilecekleri şekilde yerden yüksek bir alana ihtiyaç duyulmuştur. Önceleri bu alan, yerden bir basamak yükseltilmiş seki biçiminde olduğu halde, zamanla, sütunlar üzerinde yükseltilerek "mahfil" biçimini almıştır (Eyice, 1960, s.35). Osmanlı döneminde büyük boyutlu camiler yapılmaya kadar, müezzin mahfiline ihtiyaç duyulmamıştır.

Camilerde, hünkâr ve müezzin mahfilleri dışında da mahfiller vardır. Bu mahfiller, doğu-batı ve kuzey cephelerinde yer almakta olup, günümüzde kadınlar mahfili olarak adlandırılmaktadırlar. Camilere kadınların girmeleri konusunda bulunan bazı hadisler göre, camiler kadınlar için de bir ibadet mekânı olarak kullanılabilirler. Kadınların camiye gelmelerine ilişkin olarak, bazı camilerde kadınlara özel alanlar ayrıldığı görülmektedir. Örnek olarak: Aksa Camisi'nde 300 yılına doğru, kadınlara mahsus üç maksure vardır. Kudüs'te de yine kadınlar için özel maksureler bulunmaktadır (Eyice, 1960, s. 16).

Mahfil mimarisine baktığımız zaman, mahfillerde bulunan birtakım genel mimari elemanlar olduğu görülmektedir. Bunlar: merdivenler, sütunlar, kemerler, korkuluklar ve nişlerdir. Mahfiller, yükseltilmiş bir düzlemde konumlandıkları için, hepsinin merdivenleri bulunmaktadır. Merdivenler, genellikle duvar, payanda veya merdiven evi içinde yer almaktadırlar. Bu tanımın dışında kalan bir örnek ise Rüstem Paşa Camisi'dir. Burada, mahfil merdiveni dışarıdan gelen açık merdivenden oluşmaktadır. Mahfillere çıkan merdivenler payanda içlerinde oldukları zaman, genellikle daire kesitlidirler. Bazı camilerde, duvar boyunca giden merdivenler bulunmaktadır. Hadım İbrahim Paşa Camisi buna örnektir (Çamay, 1989).

Mahfillerde uygulanan sütunlarda, malzeme olarak genellikle beyaz mermer kullanılmış, bunun yanında kahverengi, yeşil, pembe, vişneçürüğü somakiye de yer verilmiştir. Değişik renkte somaki sütunlar Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi müezzin mahfilinde ve Kılıç Ali Paşa Camisi mahfilinde görülmektedir. Genellikle doğu-batı yönünde yuvarlak, kuzey yönünde ve müezzin mahfillerinde ise genellikle köşeli sütunlar kullanılmıştır. Bunun yanında, kirişle köşeli, kemerle yuvarlak sütun kullanımı yaygındır (Kuran, 1978). Mahfillerde sütun başlıklarında mukarnaslı ve baklavali başlık yaygın olarak kullanılmıştır. Bazı mekânlarda aynı sütun başlığı tekrar ederken, bazı mekânlarda farklı türden başlıklar bir arada kullanılmıştır. Örneğin: Edirnekapı'daki Mihrimah Sultan Camisi'nde yandan baklavali sütun başlığı bulunmaktadır.

Kemerler genellikle taş veya mermerden yapılmıştır. Mahfillerde çoğunlukla sivri ve yuvarlak kemer kullanımına rastlanmaktadır. Kemerlerin

çoğu strüktürel olduğu halde, dekoratif kemerlere de yer verilmiştir. Sütun ve giriş arasına, köşelere mermer levha parçaları eklendiği görülmektedir. Örneğin: Hadım İbrahim Paşa Camisi ve Şehzade Camilerinin köşk niteliğindeki müezzin mahfillerinde bu kullanıma rastlanmaktadır.

Mahfillerde korkuluk kullanımı, genellikle mermerden yapılmaktadır. Mermer korkuluklar ajurlu veya düz biçimlerde olabilir. Ajurlu denilen türde, altıgen, sekizgen, onikigen gibi geometrik desenlerin kullanıldığı görülürken, bunun dışında düz fakat üzeri kabartmalı desene de rastlanmaktadır (Çamay, 1989). Mahfillerde karşılaşılan nişlerin büyük kısmı mihrap nişidir. Örneğin: mihrap nişleri, Süleymaniye Camisi hünkâr mahfilinde, Kara Ahmet Paşa Camisi yan mahfilinde bulunmaktadır.

2.1. Mekân İçinde Mahfillerin Yeri

Camilerin içinde mahfillerin buldukları yere göre incelediğimizde, mahfil düzenlerinin planlara göre farklılıklar gösterdiği gözlenmektedir. Bununla beraber, mahfiller, mihrap duvarı dışındaki duvarlar önünde konumlandırılmışlardır. Caminin, plan ve strüktür şemasına bakıldığında, mahfiller, sadece kuzey veya doğu-batı ve kuzey yönündeki duvarların önünde inşa edilmiş olabilirler. Bu çalışmada, mekân içinde yer alan mahfilleri, mekânın kuzey duvarı boyunca inşa edilmiş mahfiller ve mekânın doğu-batı ve kuzey duvarı boyunca inşa edilmiş mahfiller olmak üzere iki kısımda incelenmektedir.

2.1.1. Kuzey duvarı üzerinde yer alan mahfiller

Bu kısımda incelenen örnekler: Üsküdar'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi (1548) ve Fatih'te bulunan Hadım İbrahim Paşa Camisi (1551)'dir.

2.1.1.1. Mihrimah Sultan Camisi, Üsküdar (1548)

Üsküdar iskelesinin karşısında yer alan Mihrimah Sultan Camisi'nin mekânını örten sistem, orta kubbe ve onu üç yönde destekleyen yarım kubbelerle oluşmaktadır. Kubbeyi taşıyan iki ayak iç mekânda serbest dururken, diğer ikisi kuzey duvarına yerleştirilmiştir. Caminin kuzey duvarı ortasında ve yan duvarlarda birer kapısı bulunmaktadır. Orta kapının üzerinde, payandalar arasında mahfil yer almaktadır. Giriş kapısının iki yanında sağda müezzin mahfili olmak üzere, diğerleri orijinal olmayan ahşap mahfiller bulunmaktadır (Kuran, 1986) (Fot. 1). Camide hünkâr mahfili yoktur. Kapının yanında oturan sütunlara oturan mahfil (müezzin mahfili) için "hünkâr mahfili" adı geçmektedir. Günümüzde müezzinlere ayrılmıştır (Konyalı, 1976; Aslanapa, 1986, s.192). Diğer kaynaklarda da bu alanın müezzin mahfili olarak tasarlandığı düşünülmektedir (Kuran, 1975). Mahfile dışardan ayrı bir giriş bulunmamaktadır. Mahfil cemaatin kullandığı orta ve yan kapıların ortasında bulunan dolaşım alanının ortasında yer almaktadır. Bu sebepten, bu kısmın hünkâr mahfili olmasından ziyade müezzin mahfili olarak inşa edilme olasılığı

daha yüksektir. Hünkâr mahfili olarak tasarlansaydı, girişi ayrı ve konumu mihrap duvarı önünde bir yerde olabilirdi.

Fot.1. Caminin mahfil kısmından görünüşü (Üsküdar Belediyesi, 2012).

Mevcut mahfilin bulunduğu yer, iç mekân zemininden yükseltilmiştir. Sütunlar üzerinde yükselen mahfile (müezzin mahfili), giriş kapısının sağ kısmında bulunan bir merdivenle çıkılan mahfilin boyutları yaklaşık olarak 4m×4m'dir (Çamay, 1989). Kapının yanındaki mahfilden, mükebbireye geçiş yer almaktadır. Buradaki mükebbirenin sonradan yapılmış olduğu düşünülmektedir. Çünkü genellikle son cemaat yerleri, mihraba göre simetrik düzende yapılmaktadır (Erzen, 1981).

Kuzey duvarı önünde bulunan arka mahfile herhangi bir çıkış bulunmamaktadır. Mahfilin ahşap korkuluğu orjinal olmayıp, başka bir mekânla da ilişkisi bulunmamaktadır. Sinan'ın diğer camilerinde olduğu gibi (örneğin: Rüstem Paşa Camisi, Şehzade Camisi, kapı üzerlerinde konumlanmış, bir mahfil olması mümkündür (Çamay, 1989). Günümüzde mahfile, döşemesinden açılan bir delik ve ahşap bir merdiven kullanılarak ulaşılmaktadır. Mahfilin arka duvarında iki sıra halinde yedi adet pencere bulunmaktadır.

2.1.1.2. Hadım İbrahim Paşa Camisi, (1551)

Cami Fatih ilçesi, Silivrikapı caddesinde yer almaktadır. Kanuni Sultan Süleyman'ın vezirlerinden Hadım İbrahim Paşa tarafından, Mimar Sinan'a 1551 yılında yaptırılmıştır. Cami, türbe, hamam ve mektebiyle küçük bir külliye olarak inşa edilen eserin, hamam ve mektebinden bugüne duvar bakiyeleri dışında eser kalmamıştır. Cami geçirdiği depremlerden sonra 1763-64 yıllarında tamir görmüş, minaresi yeniden inşa edilmiştir. 1933-34 yıllarında tamirat geçiren caminin avlusunda Hadım İbrahim Paşa'nın da türbesi bulunmaktadır (Fatih Müftülüğü, 2000).

Müezzin mahfili payandalar arasına yerleştirilmiş olup, zeminden yükseltilmiştir. Üst kısmı kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Mahfile kuzey-doğu köşe duvarı içinde bulunan bir merdivenle çıkılmaktadır. Kuzey duvarı önünde yer alan merdivene yuvarlak kemerli bir kapıdan ulaşılmaktadır.

Mahfili taşıyan sütunlar mermerden yapılmış olup, sütun başlığı yer almamaktadır. Kirişlerin üzerinde bir sıra mukarnas dizisi ve korkuluk bulunmaktadır. Korkuluk, geometrik desenlerle süslenmiştir (Fot. 2).

Fot.2. Mahfilden görünüş (Kutlu, 2012).

2.1.2. Doğu- batı ve kuzey duvarı üzerinde yer alan mahfiller

Mahfiller duvarlar önünde sürekli olarak devam ettikleri halde, bazen payanda ya da merdiven evleriyle bölünmüşler, bazen de çok geniş tutuldukları için, payandaların önünden devam ederek, birtakım kesintilere uğramışlardır. Payandalarla bölünen mahfillerde, arada tonoz geçişler bırakılarak erişimin sağlandığı gözlenmektedir (Çamay, 1989).

Mihrap duvarı dışında yer alan doğu-batı ve kuzey yönü olarak da adlandırılan, üç yönde sürekli devam eden bu mahfil şemasına birçok camide rastlanmaktadır. Bu kısımda incelenen örnekler: Şehzade Camisi (1548), Süleymaniye Camisi (1557)'dir.

2.1.2.1. Şehzade Camisi (1548)

Kanuni Sultan Süleyman'ın genç yaşta ölen oğlu Şehzade Mehmet adına, 1543-48 yılları arasında Fatih semtinde yaptırılmıştır. Camide yer alan müezzin mahfili, mihrap aksının sağında yer almakta ve sekiz sütun üzerinde durmaktadır. 1782 yılında yangın geçirmiş ve müezzin mahfili yanmış (Cezar, 1963) daha sonra onarım geçirerek günümüze ulaşmıştır. Müezzin mahfili, fil ayağına bitişik durmakta ve zeminden yükseltilmiş durumdadır (Fot 3). Mahfilin boyutları yaklaşık olarak 6m×6.40m ve yüksekliği 3.34m'dir (Çamay, 1989). Mahfilin güneyinden, fil ayağına bitişik duran bir merdivenle erişim sağlanmaktadır. Mahfil, sekiz sütun üzerinde yükselmekte, üç yönde devam eden bir korkuluğu bulunmaktadır. Müezzin mahfilini taşıyan sütunlar mermerden yapılmıştır ve kare kaideye oturmaktadır. Kirişlerin üzerinden geçen mukarnas süslemeler mahfilin üç yanını çevrelemektedir.

Camide doğu-batı duvarında ve kuzey duvarı üzerinde mahfiller yer almaktadır. Kuzey duvarı üzerinde yer alan mahfil kısımları, giriş kapısının hemen üzerinde olup, günümüzde sadece Cuma günleri, erkek cemaate açılmaktadır (Fot. 4). Kuzey duvarında yer alan üst kat mahfillere çıkış kapıları, caminin ana giriş kapısının sağ ve sol kısımlarında yer almaktadır. Ayrıca, doğu-batı yönünde, yan giriş kapıları üzerinde yer alan, çıkışı olmayan ve diğer mekânlara geçişi olmayan mahfiller de bulunmaktadır.

Fot. 3. Müezzin mahfili (Kutlu, 2012).

Fot.4. Kuzey duvarı görünüşü (Kutlu, 2012).

Hünkâr mahfili mihrap duvarının solunda, sütunlar üzerinde yer almaktadır. Hünkâr mahfilinin bir köşesi, fil ayağına dayanmaktadır (Fot. 5). Boyutları, yaklaşık olarak 6.50m×7.50m'dir (Çamay, 1989). Hünkâr mahfilinin, doğu cephesinden ayrı bir girişi bulunmaktadır. Giriş kısmı, avlu zemininden yüksekte ve basamaklıdır (Fot 6). Payanda içinde bulunan bir merdivenle çıkılarak, bir kapıdan geçilmekte ve mahfile girilmektedir.

Fot.5. Hünkâr mahfili (Kutlu, 2012).

Fot.6. Hünkâr mahfili girişi (Kutlu, 2012).

2.1.2.2. Süleymaniye Camisi (1557)

Eminönü semtinde, Tahtakale'de yer alan, Süleymaniye Külliyesi sınırlarında konumlanan cami, Sinan'ın en önemli eserlerindedir. Hünkâr mahfili sol sahnun mihrap duvarıyla kesiştiği köşede yer alırken, mihraba yakın, sağ fil ayağına bitişik bir müezzin mahfili bulunmaktadır (Fot.7). Doğu-batı duvarında ise içte mahfil, dışta ise revaklar yapılmıştır. Hünkâr mahfilinin doğu cephesinden ayrı bir girişi bulunmaktadır. Mahfile çıkış, cami ile revak arasındaki duvar içinde bulunan ve sağ yan pencere boşluğundan ulaşılan bir merdiven ile sağlanmaktadır. Bir dönem, bu merdiven iptal edilerek, yerine döner ahşap bir merdiven konmuşsa da, bu günümüze ulaşamamıştır (Sudalı, 1958). Mahfil, yaklaşık olarak 6.60m×9.60m ebatlarında ve 5.40 m yüksekliğinde olup, sekiz mermer sütun üzerinde yükselmektedir (Çamay, 1989). Mahfil, üst katta, doğu cephesindeki pencere önünde devam ederek payandaya kadar devam etmektedir.

Müezzin mahfili, yaklaşık 7.9m×6.10m ebatlarında, 3.10m yüksekliğinde olup, on altı sütunu fil ayağına dik yönde bağlayan kirişler tarafından taşınmaktadır (Çamay, 1989). Sütunların kaidesi vardır ve mahfilin oturduğu bir platform mevcut olmadığı için yere basmaktadır (Fot.8). Mahfilin güneyinde bulunan döner merdivenle mahfile çıkılmaktadır. Bununla beraber, Doğu-batı duvarları üzerinde de mahfiller yer almaktadır (Fot.9). Duvarlara payandalar eklenmiş ve duvardan taşan bu payandaların verdiği derinlik etkisi içte mahfil, dışta revak yapılarak yumuşatılmıştır. Payandalar arasında bulunan, 10.20m yüksekliğindeki mukarnas başlıklı mermer sütunlar, hem kubbeye, hem mahfillere destek olmaktadır. Mahfiller, payandalar ve sütunlar arasında yer almakta olup, sütunları birbirine ve buldukları duvara bağlayan sivri kemerler tarafından taşınırlar (Sudalı, 1958). Doğu-batı duvarında yer alan mahfillerin, ayrı ayrı çıkış merdivenleri bulunmaktadır. Bu çıkışlar günümüzde Cuma namazı vaktinde erkek cemaat için açılarak hizmet vermektedir. Kuzey duvarı önünde yer alan payandalar, son cemaat yerinin düzenini bozmamak için dışarı taşırılmış ve kuzey duvarını bölen payandalar arasında mahfiller oluşturulmuştur (Sudalı, 1958) (Fot.10). Mahfile, giriş kapısının iki yanındaki kapılarla geçilen payanda içindeki merdivenlerle çıkılmaktadır.

2.2. Mahfiller arası ilişki

Mahfillerin kendi aralarındaki düzen; aralarında geçişlerle ilişki sağlanan mahfiller ve aralarında ilişki bölünmüş mahfiller olmak üzere iki kısımda incelenmiştir.

2.2.1. Bölünme olduğu halde, geçişlerle ilişki sağlanan mahfiller

Bu kısma örnek olarak Edirnekapi'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi (1565) incelenmiştir.

Fot.7. Hüncâr mahfili (Kutlu, 2012).

Fot.8. Müezzîn mahfili (Kutlu, 2012).

Fot.9. Doğu duvarı görünüşü (Kutlu, 2012)

Fot.10. Kuzey duvarı görünüşü (Kutlu, 2012)

2.2.1.1. Mihrimah Sultan Camisi, Edirnekapı (1565)

Edirnekapı'da bulunan cami, 1562-1565 yılları arasında inşa edilmiştir. Doğu-batı ve kuzey cephelerinde mahfil kısımlarına sahiptir. Caminin avlusunda Doğu-batı duvarları üzerinde birer adet mahfile çıkış kapısı yer almaktadır. Üst kat mahfiline ulaşıldığında, tüm üst katı çevreleyen mahfiller arasında bağlantı bulunmaktadır ve birbirine geçiş yapılabilmektedir. Kuzey duvarı üst kısımda yer alan müezzînin oturduğu kısım, Doğu-batı duvarı üzerinde yer alan mahfillerle bağlantılıdır (Fot. 11-12). Doğu duvarı üzerinde yer alan mahfil kısmı ahşap bir panelle kapatılmıştır. Bu kısım kadınlar mahfili olarak hizmet vermek üzere düşünülmüştür. Ramazan ayında teravih namazlarının kılınması amacıyla kullanıma açılan bu mekân, batı duvarı üzerinde yer alan mahfil mekânıyla aynı olup, tek farkı ahşap panelle kapatılmış olmasıdır.

Fot.11. Kuzey duvarı görünüşü (Kutlu, 2012).

Fot.12. Müezzin mahfili (Kutlu, 2012).

2.2.2. Aralarında ilişki bölünmüş olan mahfiller

Bu kısımda, birbiri arasında geçiş olmayan, aralarında mekânsal ilişki bölünmüş mahfil özelliği gösteren Kara Ahmet Paşa Camisi (1554-1571) ve Rüstem Paşa Camisi (1562) incelenmiştir.

2.2.2.1. Kara Ahmet Paşa Camisi (1554-1571)

Fatih semtinde yer alan Kara Ahmet Paşa Cami'nde kuzey, doğu-batı duvarı üzerinde mahfiller yer almaktadır. Kuzey duvarı üzerinde yer alan mahfil kısmından üst kat mahfile açılan bir merdiven bulunmaktadır. Günümüzde mevcut olan merdiven sonradan eklenmekte olup, orijinal merdivenin nasıl olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Kuzey duvarında, giriş kapısı üzerinde yer alan mahfil, kör mahfil olup, çıkış bulunmamaktadır (Fot.13). Kuzey duvarın sağ ve sol kısmında yer alan mahfillerin, sağ kısmında yer alan mahfil, müezzin mahfili olarak kullanılmaktadır. Kuzey duvarın sol kısmında yer alan mahfil üst katına içerde yer alan sonradan eklenmiş bir merdivenle ulaşım sağlanmaktadır. Kuzey duvarın sağ kısmında üst katta yer alan mahfil kısmına perde çekilerek kapatılmış ve kadınlar mahfili olarak kullanılmaktadır. Bu bölüme çıkmak için içerde bir merdiven yer almaktadır.

Batı duvarı üzerinde yer alan mahfil kısmına geçiş, aynı duvar üzerinde yer alan bir kapıdan açılan merdivenle sağlanmaktadır. Caminin doğu ve batı duvarı üzerinde yer alan mahfil kısımları birbirinden bağımsız olup, aralarında geçiş bulunmamaktadır. Ancak kuzey duvarı sol kısmında yer alan mahfil kısmından, doğu duvarında bulunan mahfile, sonradan eklenen bir merdivenle geçiş yapılmaktadır (Fot.14).

Fot.13. Kuzey duvarı görünüşü (Kutlu, 2012).

Fot.14. Mahfil görünüşü (Kutlu, 2012).

2.2.2.2. Rüstem Paşa Camisi (1562)

Eminönü semtinde yer alan Rüstem Paşa Camisi'nin kuzey, doğu-batı cephesinde mahfiller bulunmaktadır (Fot. 15, 16). Kuzey duvarı cami giriş kapısı üzerinde yer alan mahfile çıkış kapısı bulunmamaktadır. Kuzey cephe duvarı üzerinde yer alan mahfilin, doğu-batı duvarı üzerinde yer alan mahfillerle bağlantısı bulunmamaktadır. Caminin dış duvar kısmına yerleştirilmiş, doğu-batı cephesinde yer alan kapılardan üst kata erişim sağlanmakta ve doğu-batı duvar üzerinde yer alan mahfil kısımlarına ulaşılmaktadır.

Fot.15. Kuzey duvarı (Kutlu, 2012).

Fot.16. Doğu cephesi duvarı (Kutlu, 2012).

3. Sonuç

Mekânsal bütünlük açısından değerlendirildiğinde, mahfilleri arasında bağlantı olan tek örnek Edirnekapı'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi'dir. Bu örnekte caminin avlusundan girişi olan, doğu-batı cephe duvarları içerisinde yer alan merdivenler kullanılarak mahfil katına erişim sağlanmaktadır. Mahfile erişim açısından Rüstem Paşa Camisi de aynı özelliği sağlamaktadır. Ancak, Rüstem Paşa Camisi'nde, mahfil kısımları arasında geçiş imkânı yoktur.

Kuzey cephe duvarı üzerinde yer alan mahfillere erişimin oldukça kısıtlı olduğu görülmektedir. Kara Ahmet Paşa Camisi ve Rüstem Paşa Cami'lerinde

kuzey cephede yer alan, giriş kapısının üzerinde yerleştirilmiş olan mahfil kısımlarına erişmek için ayrı bir kapı veya merdiven bulunmamaktadır.

Kara Ahmet Paşa Camisi'nde sonradan yerleştirilen, birkaç basamaktan oluşan bir merdivenle Kuzey cephe duvarı üzerinde yer alan mahfil kısmıyla, doğu cephe duvarı üzerinde yer alan mahfil kısmı arasında mekânsal geçiş oluşturulmaya çalışılmıştır. Burada yapılan ek merdiven kısmı, mahfillerin yapımında kullanılan malzemeden oldukça farklı olup, sonrada yerleştirilmiştir.

Mahfil mimarisinde kullanılan, korkuluk, kemer, sütun ve sütun başlığı gibi öğeler aynı zamanda dekoratif amaçlı olarak tasarlanmışlardır. Rüstem Paşa Cami'sinde olduğu gibi, bazı mahfil örneklerinde, kemer aralarının çini ile kaplandığı görülmektedir. Edirnekapı Mihrimah Sultan Camisi'nde de kemer aralarına renkli mermer madalyonlar eklenmiştir.

Mahfillerin kullanımı konusunda özellikle Cuma günleri öğle namazı sırasında kullanıma açılan üst mahfil katları, diğer günlerde kapalı tutulmaktadır. Kadınlar mahfili olarak da adlandırılan mekânlarda, değişik bölücü elemanlar kullanılarak birtakım mekânsal düzenlemeler yapılmaya çalışılmıştır. Edirnekapı'da bulunan Mihrimah Sultan Camisi'nde ahşap bir panel yardımıyla kapatılan doğu duvarı üzerinde yer alan mahfil, Ramazan ayında kadınların teravih namazına katıldıkları mekândır. İncelenen bazı örneklerde ise kadınlar için ibadet alanı ayrılmadığı veya yetersiz birtakım düzenlemeler yapıldığı görülmüştür. Örneğin, Kara Ahmet Paşa Camisi'nin mahfilinde, üst kata bir perde eklenerek kadınların kullanımı için yer düzenlemesi yapılmaya çalışılmıştır.

Sonuç olarak Sinan'ın erken dönem camilerinde ilişkisel anlamda ve konum olarak farklı uygulamalarını gördüğümüz camilerde mahfillerin ana mekân içinde hem işlevsel hem de estetik açıdan var oldukları söylenebilmektedir. Camilerde mahfil düzenlemesi birbirleriyle ilişkili ya da değil, birtakım özellikler taşısa da camilerde ana mekân içinde var olan ve var olmaya da devam edecek olan işlevsel, mimari, simgesel unsurlardır.

4. Kaynaklar

ARSEVEN, C., 1959, "*Türk Sanatı Tarihi, İstanbul*", s: 95.

ÇAMAY, N., 1989, "*Mimar Sinan'ın İstanbul Camilerinde Mahfiller*", İTÜ, Fen Bilimleri Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi.

ÇETİNASLAN, M., 2013a, " Bursa Ulu Camii Hünkâr Mahfili ", Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 25, s: 189-200.

ÇETİNASLAN, M., 2013b, " Hünkâr Mahfillerinin Ortaya Çıkışı, Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Örnekleri ", Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 29, s: 61-74.

- EYİCE, S., 1960, "*İslam Ansiklopedisi*", Cilt: 8, Mescid Maddesi, İstanbul, s: 1-118.
- KURAN, A., 1986, "*Mimar Sinan*", İstanbul.
- KURAN, A., 1978, "*Mimar Sinan'ın Onardığı Camiler*", B.Ü. Dergisi: İnsani Bilimler, c. 6, s: 75-198.
- YAVUZ, A. T., 1978, "*Divriği Ulu Camisi'nde Hünkar Mahfeli Tonozu, Divriği Ulu Camii ve Darüüşşifası*", Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, s:137-154.